

CAHİLİYEDE VE İSLAM DÖNEMİNDE VERGİ (ZEKÂT)*
TAX IN THE JURISDICTION AND ISLAMIC PERIOD (ZAKAT)

Fethi YILDIRIM¹

ÖZET

Çeşitli sınıflardan ve iş gruplarından oluşan insanların bir araya gelerek yaşaması toplumu oluşturmaktadır. Birlikte yaşayan insanlar içerisinde kendiliğinden ve zorunlu olarak iş bölümleri oluşur, yönetime kabiliyetli olanlar toplum içerisinde sivrilerek öne geçer ve toplumu yönetmeye başlarlar. Dolayısıyla başlangıçtan beri yönetim mekanizmasına sahip toplumlar gerek kendi ihtiyaçlarının giderilmesi ve gerekse başka toplumlarla ilişkilerinde lüzumlu harcamaların karşılanması için bazen gönüllü olarak ve bazen de zorunlu olarak vergi toplamışlardır. İslam'ın ilk olarak geldiği Arap yarımadası bilindiği gibi siyasi birliğe sahip olmasa da kendi içerisinde yönetimi bulunan kabilelerden oluşmaktaydı. Aynı zamanda ticari hayatın çok canlı olduğu bu bölgede gerek kabile reisleri kendi harcamaları için tebaasından, gerekse ticari ilişkilerinde birbirlerinin pazarlarına girerken vergi almışlardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in liderliğinde oluşan ilk İslam toplumu iktisadi alanda bazı uygulamaları hazır olarak bulmuştur. Hz. Peygamber bu uygulamalardan bazılarını tamamen kaldırmış, bazılarını ise var olduğu şekliyle uygulamaya devam etmiştir. Diğer bir kısmında bazı değişiklikler yaparak uygulamada bırakmıştır. Makalemizde İslam öncesi cahiliye toplumunda var olan vergi ile İslam'ın getirdiği zekât vergisinin benzer ve farklılıklarını ele aldık.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Zekât, Vergi, Cahiliye, İslam, Hz. Peygamber

ABSTRACT

The society consists of people coming together from various classes and business groups. Within the people living together, spontaneous and compulsory labor divisions are formed, those who are capable of management excel in the society and start to manage the society. Consequently, societies that have a management mechanism from the beginning have sometimes collected voluntarily and sometimes compulsory taxes in order to meet their needs and to meet the necessary expenditures in their relations with other societies. The Arabian peninsula, from which Islam first came, was composed of tribes that had their own governance, although it did not have political unity. At the same time, in this region, where commercial life is very lively, the tribal leaders received tax from their subjects for their own expenses and in their commercial relations while entering each other's markets. Therefore, Hz. The first Islamic society formed under the leadership of the Prophet found some applications ready in the economic field. Hz. The Prophet abolished some of these practices altogether, and continued to practice some of them as they existed. In another part it has made some changes in practice. In this article, we discussed the similarities and differences between the tax that existed in the pre-Islamic ignorance society and the zakat tax brought by Islam.

Keywords: Economics, Zakat, Tax, Ignorance, Islam, Hz. Prophet

GİRİŞ

Vergi, devletin, vatandaşlardan kamu giderlerini karşılamak amacıyla cebren ve karşılıksız olarak topladığı ekonomik değerlerin ifadesidir (Kenanoğlu, 2013: c. 43, s. 52-53). Vergi, devletin malî gücünü meydana getiren temel kaynak, kişilerin de vatandaşlık görevlerinin en başında geldiğinden iktisat ve maliyenin yanı sıra siyaset ve kamu yönetiminin de ana konularından birini teşkil etmiştir. İlkel ve küçük toplumlarda kamusal giderler, daha çok bireylerin ortak harcamalara gönüllü ve yardım niteliğinde katılımıyla karşılanırken, devlet teşkilâtının oluşmasıyla genel nitelikte ve zorunlu bir yükümlülüğe dönüşen vergi, bu sebeple toplumların tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Bir çok meselede olduğu gibi İslam'daki zekât konusunu da ele alırken İslam öncesi dönemde söz konusu edilen alanla ilgili uygulamalara göz atmak gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber'in mali alanla ilgili uygulamaları İslam öncesi dönemden tamamen bağımsız mı, yoksa önceki dönemden aktarılan uygulamalar var mı, varsa bunlar dönemin şartlarına göre devlet başkanının inisiyatifiyle mi gerçekleşmiştir, veya dini bir kural

¹ Dr., Meb, Öğretmen, fethi25@hotmail.de

olarak ilanihaye genel geçer kaide midir. Bu tür meselelerin anlaşılabilmesi için İslam öncesi dönemdeki uygulamaların incelenmesi gerekmektedir.

1. CAHİLİYE DÖNEMİNDE VERGİLER

İlk çağdan itibaren kurulan devletler, güvenliği sağlamaya ve toplumsal barışı korumaya yönelik tedbirler almışlardır. Gerek insanların gönüllü olarak ödedikleri ve gerekse devletin halktan zorla topladığı vergiler bu amaca yöneliktir. En olumsuz ekonomik şartlarda bile devletin bekası için halktan vergi alınmaya devam edilmiştir.

İslamiyet öncesi Arap yarımadası ticaretin oldukça canlı olduğu bir bölgeydi. Yarımadanın farklı yerlerinde yıl boyu faaliyetlerde bulunan çarşı, pazar ve panayırlar kurulmaktaydı. Bu pazarlara yerli ve yabancı çok sayıda tüccar katılmakta, bazı alış veriş mekânlarında ise katılan bu tüccarlardan çeşitli vergiler toplanmaktaydı. Özellikle Mekke ve civarında meskûn halkın hac mevsiminde hacıların konaklama ve iâşesinin karşılanabilmesi için vergi ödedikleri bilinmektedir.

Fakat Arap yarımadasında toplanan vergiler sadece bu bölgeye has değildir, benzer vergi türlerine, sıkı ticari ilişkiler içerisinde bulunduğu Sasani ve Bizans pazarlarında da rastlanmaktadır. Hatta Arapların bu vergileri söz konusu devletlerle olan ticari faaliyetleri sonucu öğrendikleri kuvvetli muhtemeldir (Akyüz, 2007: c. 2, s. 292-294, 295-296). Örneğin Sasani liderlerinden Kubaz b. Firuz (m.s. 487-531) döneminde arazi vergisi sulama tekniği ve mahsulün durumuna göre 1/10 veya 1/20 oranında değişen nispetlerde tahsil edilmekteydi (Maverdi, 1973: 148; Akyüz, 2007: 295-296). Aynı şekilde Mekke ve civarında kurulan panayırlara gelen yabancı tüccardan 1/10 veya 1/20 bir oranında gümrük vergisi alınmaktaydı. Diğer taraftan Kuzey Arabistan'da Bizans'ın himayesinde olan Du'cum'lular, Gassânîleri mağlup edince adam başı 1/2, 1, 2 dinar arasında değişen baş vergisi (cizye) almıştır (İbn Habib, 1361: 370-371; Tuğ, 1961: 10).

1.1. Cahiliye Döneminde Görülen Vergi Çeşitleri

Bu dönemde toplanan vergiler çeşitlilik göstermekle birlikte ağırlıklı olarak ticari ürünlerden alınmaktaydı. Diğer yandan gümrük vergisi ve pazarda yer edinme, tüccarın ve ürünlerinin ulaşım esnasında ve pazar yerinde güvenliğini sağlamak ve tüccarın iâşesinin sağlanması amacıyla vergiler alınmıştır.

1.1.1. Ticari mallardan alınan vergiler

Cahiliye dönemi Arap Yarımadası ticari faaliyetlerin oldukça canlı olduğu bir bölgeydi. Mekke ve civarında sayıları on beşi bulan irili ufaklı çarşı pazar vardı. Diğer taraftan tüm yarımada kurulan bu günkü fuarları andıran büyük panayırlara çevre şehirlerden ve devletlerden ticaret için çok sayıda ticari kervan gelmekteydi. Dolayısıyla pazar alanlarının organizesinin yapılması, gerek ticari güzergâhta gerekse pazar alanında güvenliğin sağlanması ve tüccarın konaklama ve barınma ihtiyaçlarının sağlanabilmesi için panayırların kurulduğu alanlarda söz sahibi olan insanlara ve yöneticilere bazı görevler düşmekteydi. İşte tüm bu harcamaların karşılanabilmesi için bazı pazarlarda, buraya iştirak eden tüccardan vergi alınmaktaydı. Toplanan bu vergiler arasında şunlar kaydedilmektedir:

Cahiliye döneminde vergilendirilen varlıkların başında pazar ve panayırlarda satışa sunulan ticari emtia gelmektedir. Toplanan bu vergiler, pazar alanının düzenlenmesi, tüccarın konaklama ve iâşesi, güvenliğin sağlanması gibi pazarla ilgi alanlarda harcandığı gibi, pazar yerine sahip olan kabile başkanına bir gelir olarak da değerlendirildiği görülmektedir. Mekke'de kurulan panayırlara katılanlardan ürünlerinin onda birine denk düşen öşür (عشر) vergisi alınmaktaydı (Cevad Ali, 1993: c. 7, s. 474). Kesinti manasına gelen *meks*² de denilen (Betâyene, 1987: c. 2, s. 88) bu vergi eşhuru'l-hurum esasına göre çalışan panayırların büyük çoğunluğunda 1/10 nispetinde vergi alınmaktaydı. Bu vergi, aynı zamanda karşılıklı ticaret anlaşması olan devletlerin birbirinin pazarlarına girerken ödedikleri gümrük vergisiydi (Hamidullah, 2013: 807). Bu verginin oranı devlet başkanının inisiyatifinde olmakla birlikte daha çok karşılıklı olarak aynı nispette ödenmekteydi. Mesela Nebatilerden alınan gümrük vergisi oranı 1/10'dan 1/20'ye indirilmiştir (Ebu Ubeyd, 1989: 639; Hamidullah, 2013: 801; Akyüz,

² Meks: Aşırı vergi anlamında da kullanılmaktadır. Hadislerde "meks tahsildarı cennete giremez" denilerek, gereğinden fazla halkı yoksul düşürecek vergi alınması engellenmek istenmiştir. (İbn Hanbel, c. 4, s. 109, 143, 150; Ebû Dâvud, "İmâre", 7)

2007: c. 2, s. 300). Yarımada bilinen en eski zamanlardan beri bu verginin alındığı görülmektedir. Himyeri kırallığı (m.ö. 115-525), Duba, Suhar ve Musakkar pazarlarında bu vergiyi tahsil etmiştir (İbn Habib, 1361: 263-266). Ayrıca pazarlardan o bölgenin yönetimini elinde bulunduran başkan adına pazar vergisi toplanarak onun şahsına teslim edilmekte ve onun şahsi tasarrufuna bırakılmaktaydı (İbn Habib, 1361: 263-264; Hüseyin Baysa, Kureyş Kervanları, 2015: 74). Yesrib’de bulunan Yahudiler şehre gıda ürünü getiren Nabatilerden gümrük vergisi almaktaydılar (Hamidullah, 1995: c. 1, s. 138). Mekkeliler ve kendileri ile dostluk anlaşması bulunmayan Rumlar arasında karşılıklı gümrük vergisi alınmaktaydı (Erkal, 1995: c. 3, s. 194; Sâlim, 1986: 245, 252). İslam öncesinde Zenbâ b. Rûh, Şam bölgesinde vergi toplamakla görevli idi ve içlerinde Hz. Ömer’in de bulunduğu Filistin’e gelen Kureyş kervanından vergi aldığı nakledilmektedir (İbn Hacer, 1995: c. 1, s. 630; Cevad, 1993: c. 7, s. 479; Yıldırım, 2015: 192-193).

1.1.2. Diğer vergiler

Ayrıca Kureyşliler Mekke’ye ticaret için gelenlerden Mekke’de kaldıkları sürece can ve mal güvenlikleri karşılığında *cizye* vergisi de almaktaydılar (Hemşeri, 1985: 48). Toplanan vergiler getirilen malların çeşidine göre değişmekle birlikte toplama ve kullanım tarzı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır (İbrahim, 2002: 52; Hamidullah, 2013: 869).

Diğer bir vergi çeşidi ise sadece Mekkelileri ilgilendiren *Rifâde*’dir. Bu vergi, yüzlerce hacıyı yedirme, içirme ve ulaşım imkânı olmayanlara bu hizmeti sağlanmak amacıyla toplanmaktaydı. Hac mevsimi dışında ise başkanın misafirperverlik görevlerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu giderleri karşılamaya yöneliktir (Hamidullah, 2013: 720).

Araplar arasında görülen bir diğer vergi ise kabileler arası çatışmalarda üstün gelen tarafın mağlup taraftan aldığı *itâvet* vergisiydi. Görünürde savaş tazminatı gibi anlaşılabilir olsa da aslında tazminat değil vergidir ve bir yönüyle zekâtı andırmaktadır. Bu vergiyi mükellef olan kabile, güçlenip rakibine karşı koyacak duruma gelinceye kadar öder, sonra güçlendiği an hemen ödemeği keserdi ki bu, artık karşı tarafın üstünlüğünü kabul etmediği ve ona başkaldırdığı anlamına gelmekteydi. Bu yönüyle mağlup taraf, galip tarafın tahakkümünü kabul ettiği ve ona bağlı olduğu anlamlarına gelmekteydi. Hz. Ebu Bekir’in zekât vermeyenlere savaş açması bundan dolayıdır. Zekât vermemek sadece mali vergiden kaçınmak değil aynı zamanda siyasi otoriteye başkaldırı anlamına gelmekteydi (Cabiri, 1997: 331).

Diğer yandan tüccarların, bazı durumlarda kendi aralarında yardımlaşma amacıyla vergiyi geçici bir süreliğine askıya aldıklarına şahit olmaktayız. Hicretten 18 yıl önce Mısır’dan Yemen’e gitmekte olan Rumlara ait geminin bu günkü Cidde yakınlarında batması sonucu Araplar gemide bulunan tüccarlara ve mallarını kurtarmalarına yardımcı olmuşlar, kurtarılan malların bölgedeki pazarlarda vergi alınmaksızın satılmasına müsaade etmişlerdir. Hatta bazı tüccarlar kazazede tüccarlara yardım amaçlı kurtarılan malları satın almıştır (Azrâkî, 579: 107; Hamidullah, 2013: 721).

Görüldüğü üzere cahiliye döneminde vergilendirilen varlıklar, genellikle pazarlarda satışa sunulan ticari ürünlerden oluşmaktadır. Tarım ürünleri ve hayvanlardan vergi alınıp alınmadığı hususunda elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1/10 oranındaki vergilendirmenin sınırı bazı bölgelerde oldukça geniş tutulmuştur. Kataban³ (Sever, 2014: 22) devleti bu vergiyi kişinin alım-satım, ücret ve veraset gibi tüm kazançlarına uygulamıştır (Cevad, 1993: c. 7, s. 474-486; Akyüz, 2007: c. 2, s. 300). Özellikle Mekke’de hac mevsiminde Kâbe’yi ziyarete gelen hacıların giderlerini karşılamak için başlangıçta Mekke ahalisinden belli bir oranda mal toplanmıştır. Bu oranın üst sınırının 100 miskal ağırlığındaki Bizans parası olduğu nakledilmektedir (İbn Sad, 1968: c. 1, s. 60; Küçükaşçı, 2008: c. 35, s. 97). Hacılara sunulan yiyeceklerin, başlangıçta hurma ve sudan meydana gelmesi, meskun ahalinin elindeki ürünlerden belli miktar toplanmakta olduğunu düşündürmektedir. Ancak bunun oranı belli ve düzenli bir şekilde mi toplanıyordu, yoksa kişilerin isteğine mi bırakılmıştı, bilinmemektedir.

³ Kataban, Güney Arabistan’da Saba ve Hadramut arasında m.ö 450-400 yılları arasında hüküm sürmüş ve başkenti Timna olan devlettir.

2. ZEKÂT

Sözlük olarak “artma, arıtma; övgü ve bereket” manalarına gelen zekât (زكوة), terim olarak “Kur’an’da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan oranı belli bir pay”ı ifade etmektedir (İbn Manzûr, 1300 (1922): c. 14, s. 358). Örfte bu payın maldan çıkarılması işlemine de zekât denilir. Sadaka (صدقة) kelimesi de terim olarak zekâtla eş anlamlıdır. İslâm maliye hukukunun erken dönem müelliflerinden Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), “Sadakaya gelince, sadaka Müslümanın altın, gümüş, deve, sığır, koyun, hububat, mahsul gibi malların zekâtıdır; bu zekât Allah’ın tayin ettiği sekiz zümreye verilir” (Kitâbü’l-Emvâl, s. 24); Şâfiî fakihi Mâverdî ise, “Zekât da sadaka manasındadır, her ikisi de aynı şeye isim olarak verilmiştir. Zekât hakikaten ve hükmen çoğalma kabiliyeti olan, sahibi tarafından meşru yollardan kazanılan mallardan alınan ve lâyük olanlara bir yardım anlamı taşıyan farz ibadettir” (el-Ahkâmü’s-Sultâniyye, s. 113) tanımını verirken bu eş anlamlılığa dikkat çekmektedirler. Toprak ürünlerinden alınan zekât nispetini ifade eden oşur (عشر) kelimesi de zirâi mahsullerden tahsil edilen zekâtın özel adı olmuştur.

Daha önce de belirtildiği üzere İslam, ticari yönden hareketli bir bölgede gelmiştir. İslam iktisadının ana prensipleri, Mekke ve Medine dönemini içine alan 23 yıllık bir zaman diliminde vaz edilmiştir. Dolayısıyla bu alanda çalışma yapılırken İslam’ın iki evresinin de ele alınması gerekmektedir.

2.1. Mekke Döneminde Mali Yükümlülük

Mekke’de her ne kadar müslümanların bir devleti yoksa da kendi aralarında organize olmuş bir yapıya sahiplerdi. Her işin kendine arz edildiği hakim ve yönetici konumunda bir liderleri vardı ve kendi aralarında işleri belli bir sistem dahilinde yürütmekteydiler. Aslında devlet içinde devlet görünümü veren Müslümanlar hiçbir zaman Mekke yönetimine boyun eğmemişlerdi. Dolayısıyla kendi içerisinde örgütlü bir yapısı bulunan bu toplumun bireylerinin çeşitli ihtiyaçlarının olması kaçınılmazdır. Bunun farkında olan Hz. Peygamber, nazil olan ayetler doğrultusunda durumu iyi olan Müslümanları yoksullara yardım etmeye teşvik etmiştir. Mekke döneminde inen bazı ayetlerden (Kur’an-ı Kerim, ez-Zâriyât 51:19, el-Meâric 70:19-25) anlıyoruz ki her ne kadar zorunlu bir yaptırım söz konusu olmasa da bunlar tavsiye niteliğinde bir muhayyerlik de oluşturmamaktadır (Hamidullah, 2013: 804-805).

Kur’an’da mali yardım anlamında “zekât” kavramının yanı sıra “infak” (انفاق), “âte’l-mâl” (آتي المال), “sadaka” (صدقة), “ihsan” (احسان), “birr” (بر) ve “it’âm” (إطعام) kavramları geçmektedir.

Konuyla ilgili ayetlerin geçtiği sureleri incelediğimizde daha vahyin ilk dönemlerinde nazil olan ayetlerde müminlerin dikkatleri mali konulara yönlendirilmiş ve bu alandaki sorumluluklar onların zihninde yer ettirilmiştir. Mesela ilk inen surelerden olan Kalem suresi 19-33 ayetlerinde iki bahçe sahibini örnek verip onların “sakin yarın yanınızı miskinler sokulmasın” şeklindeki sözlerini aktararak miskini hor görmenin, onu yardımsız bırakmanın kötü sonucu gösterilmiştir. Yine ilk sıralarda inen Müddessir suresi 38-46 ayetlerde cehennemliklerin bu durumunun sebebi olarak namaz kılmamanın yanında yoksulu doyumamak gösterilmiştir. Dokuzuncu sırada inen Leyl suresinde ise elinde bulunan mallardan verenlerin işlerinin kolaylaştırılacağı, malını kıskanıp yoksullara vermeyenlerin ise güçlük içerisinde bırakılacağı belirtilmektedir. Aynı surenin 18. ayetinde ise zekâtla aynı kökten gelen يتزكى (yetezakkê) fiili mal vermekle birlikte kullanılarak temizlenmek amacıyla mallarından verenlerin ateşten uzak tutulacağı belirtilmektedir. يتزكى fiilinin يوتي ماله (yü’ti mâlehu) ile birlikte kullanılmasından, onun mali mükellefiyetleri ifade ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

Yine Mekkî surelerde miskini gözetmemenin dünya ve ahirette duçar olacağı kötü sonuçlara (Kur’an-ı Kerim, eş-Şems 91:9-10; el-Kalem 68:19-33) dikkat çekilerek bu konuda teşvikler de yer almaktadır. Fecr suresinde, cahiliye Arapları, yoksulu hor görüp ona yardım etmemeleri ve bu konuda teşvik de yapmamaları sebebiyle eleştirilmiş, on birinci sırada inen Duha suresinde ise Hz. Peygamber, yetimi hor görmeme ve isteyeni azarlamama hususunda uyarılmıştır.

Ayetlere baktığımızda zekât ibadetinin önceki ümmetlere de farz kılındığını görmekteyiz. Mekke döneminde nazil olan Araf suresinde Musa kavminin kıssası anlatılırken zekât kavramı kullanılmaktadır. Meryem suresinin otuz birinci ayetinde Hz. İsa’ya zekât emredilirken aynı surenin elli beşinci ayetinde ise Hz. İsmail’in ehline namazla birlikte zekâtın da emredildiği zikredilmektedir. Konuyla ilgili ayet sayısını çoğaltmak mümkün olmakla birlikte son olarak iki ayeti daha ele almamız

önem arz etmektedir. Zariyat suresi on dokuzuncu ayette “*mallarında isteyen ve mahrum olanlar için hak vardır*” şeklinde buyurulmuştur ki buradaki *حَقُّ* kavramına daha sonra inen Mearic suresi yirmi dördüncü ayette *مَعْلُوم* (ma'lûm) sıfatı eklenmiştir ki bazı müfessirler bunun zekât olduğunu belirtmişlerdir (Elmalî, 2016: c. 9, s. 102; Kutup, S. t. y., c. 15, s. 237; Akyüz, 2007: c. 2, s. 303). Ancak Mekke’de mevzu bahis konuyla ilgili inen ayetlerde herhangi bir ölçüye rastlanmamaktadır. Toplum içerisinde yardıma muhtaç insanlara yardım emredilmekle birlikte henüz vahiyle yeni tanışan toplumu yardımın miktarı hususunda serbest bırakmıştır. Bu, iki faydaya matuftur: Bir taraftan yardım eden varlıklı insanları daha sonraki ölçüleri belli, farz olan zekâta hazırlamaya yönelikken diğer yünden Mekke’de ihtiyaca binaen, insanların daha fazla yardım ederek ruhi terbiye tekamülünü gerçekleştirmeye dönük bir uygulama olmuştur.

Hz. Peygamber’in yaptığı uygulamaları Kur’an’a rağmen yapmayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla onun, ürünleri vergilendirme hususu da Kur’an temellidir. İslam’ın ilk ve en bariz vergisi zekât hicri ikinci yılda farz kılınmıştır. Medine’de konuyla alakalı inen ayetlerde ‘zekât’ ve ‘sadaka’ kavramı çokça geçer. Zekât terimi ayetlerde genellikle namazla birlikte zikredilir ki bu Allah’a karşı yerine getirilmesi gereken vazife ile topluma karşı yerine getirilmesi gereken vazifenin aynı derecede öneme sahip olduğu şeklinde anlaşılabilir. Bakara suresinin 177. ayetinde ise hem zekâttan hem de ayrıca mal vermekten bahseder ki, burada zekât yıllık vergi, ‘mal verme’ (اتي المال) ise olağan üstü zamanlarda ödenmesi gereken fazladan bir vergi olarak değerlendirilmiştir (Yeniçeri, 1996: 30). Kur’an “*namazlarınızı kılın, zekâtınızı verin*” (Kur’an-ı Kerim, en-Nur 24/56) diyerek hem bu dünyanın hem de ahiretin uyumlu olması için insanın ruhi yönüyle maddi yönünü bütünleştirerek insana toplumsal yükümlülük bilinci kazandırmıştır. “Sadaka” kavramı, bazı ayetlerde gönüllü yapılan yardım olarak bazı ayetlerde ise mecburi vergi olarak geçmektedir. Tevbe suresi 60. ayette “*onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini temizlemiş ve onları bereketlendirmiş olasin.*” buyurulmaktadır.

Konuyla alakalı olan ‘ihsan’ (احسان) ve ‘birr’ (بر) kavramları da mali mükellefiyet olarak kullanılır. Bakara suresi 83. ayette İsrailoğullarına verilen talimattan bahsedilirken, şöyle buyurulur: “*Allah’tan başkasına kulluk etmeyin, ana – babaya, hısımlara, yetimlere, yoksullara ihsanda bulunun...*” Burada ihsanın, zekâttan ayrıca zikredilmesi sebebiyle verginin de ötesinde fazla bir mükellefiyeti ifade ettiği söylenmiştir (Taberi, 1994: c. 1, s. 271; Yeniçeri, 1996: 30). Yedirme doyurma anlamındaki “it’am” (اطعام) kavramı medenî ayetlerde de geçmektedir. Yardım edilmesi gereken yerlerden biri olarak geçen “esir” kavramı da ilk defa bu dönemde geçer: “*onlar kendi canları çekmesine rağmen, yemeyi yoksula, yetime ve esire yedirirler*” (Kur’an-ı Kerim, el-İnsan 76:8). Bu alanda bütün vergi çeşitlerini içine alan en kapsamlı terim ise “infak” tır. Bakara suresi 267. ayette görülen bu kapsayıcılık, (Serahsi, t. y., c. 3, s. 3; Yeniçeri, 1996: 32.) ziraî, ticarî, sınaî ve madenî olan tüm mal varlıklarından elde edilen kazançların vergiye tabi tutar.

Mekke döneminde mali konulara ilişkin ayetlere genel olarak bakıldığında üç aşama gözlemlenmektedir: Önce toplumda yardıma muhtaç olan yetim ve miskinleri gözetmeyenlerin kötü sonuçlara maruz kalacakları belirtilmekte, (Kur’an-ı Kerim, el-Kalem 68:19-33; el-Müddessir 74:38-46) malını hayra harcayanların mükâfatlandırılıp ateşten uzak tutulacakları, (Kur’an-ı Kerim, el-Leyl 92/5, 18) mali yardımdan kaçınanların ise cezalandırılacakları (Kur’an-ı Kerim, el-Leyl 92/8-10) belirtilerek yoksulu doyurmaya başkalarını da teşvik etmenin gerekliliğine dikkat çekilmektedir (Kur’an-ı Kerim, el-Hakka 69/34, el-Fecr 89/17-18, el-Maun 107/2-3).

İkinci aşamada İslam gelmeden önceki durumlara dikkat çekilerek mali alanda yapılan bazı uygulamalar eleştirilmektedir (Kur’an-ı Kerim, el-Enam 6/136, en-Nahl 16/56). Diğer yandan zekâtın önceki peygamberlerin toplumlarına da farz kılındığı belirtilerek Allah’a iman edenlerin değişmez özelliklerinden birinin bu görevin ifası olduğu vurgulanmaktadır (Kur’an-ı Kerim, el-Araf 7/55, 157-158, el-Meryem 19/31, el-Mü’minun 23/4, en-Neml 27/4, el-Lokman 31/4).

Üçüncü aşama olarak alabileceğimiz ayetlerde ise mali yükümlülüğün yerine getirilmediği takdirde müeyyidenin öngörüldüğü ayetlerdir. Özellikle zenginlerin malları üzerinde yoksullara ait *hakkın* var olduğu belirtilerek bu hakkın zenginlerden alınması emir kipiyle emredilmektedir (Kur’an-ı Kerim, ez-Zâriyât 51/19, el-Mearic 70/24-25, en-Enam 6/141).

Kur'an'da adı geçen (Kur'an-ı Kerim, et-Tevbe 9/34, el-En'am 6/141, el-Bakara 2/267, ez-Zariyat 51/19) ve Hz. Peygamber'in uyguladığı zorunlu ve isteğe bağlı olarak yapılan tüm mali yardımlar elbette ki din buyruğu olduğu için aynı zamanda bir ibadettir. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Kur'an, toplumsal olan uygulamayı, manevi boyuta taşıyarak insanlara daha fazla sorumluluk duyma hissi kazandırmıştır. Bu bağlamda burada konuyu incelerken zekâtı, İslam devletine ödenmesi gereken bir vergi olarak ele almaktayız.

2.2. Medine'de Mali Yükümlülük Olarak Zekâtın Şekillenışı

Bilindiği üzere Hz. Peygamber Medine'de, daha önce var olmayan bir devlet oluşturmuştur. Bu devlet ilk zamanlar çeşitli kabilelerden müteşekkil bir site devleti olarak gerçekleşmişse de zamanla sınırların genişlemesi ve nüfusun ve gelirlerin artmasıyla merkezi bir devlete dönüşmüştür (Hamidullah, 2013: 113-121). Hz. Peygamberin kurduğu bu devletin her organizması orijinaldir.

Hicretle birlikte oluşturulan devlette ilk yapılan şeylerden birisi de devletin üzerine düşen mali yükümlülükleri yerine getirmesi için gelir kalemlerini belirlemek olmuştur. Hz. Peygamber'in her alanda olduğu gibi mali konularda da yaptığı uygulamalar Kur'an kaynaklıdır. Bu sebeple genel hatlarıyla mali alanla ilgili medeni ayetlere göz atmamız uygun olacaktır.

Hicretten sonra ilk nazil olan Bakara suresinin bir çok ayetinde *infak* (انفاق) mastarının türevleri yer almakta, surenin başında gaybe iman ve namazdan sonra infak edenler zikredilerek bunları yapanların muttakilerden olacağı belirtilmektedir. Yine neyin infak edileceğinin sorulması üzerine 219. ayette *afv* denilerek ihtiyaçtan arta kalanın verilmesi istenmektedir (Elmalı, 2016: c. 2, s. 149). 254. ayette kıyamet günü gelmeden önce infak ediniz emri tekrarlanarak teşvik ötesinde azami bir gayret göstermeleri vurgulanmaktadır. Akabinde gelen ayetlerde infakın yapılaş şekli ve sadece Allah'ın rızasına kavuşmak gayesine matuf olması vurgulanmakta, 266. ayette ise helal ve temiz olarak kazandıklarından ve yerden çıkardıkları tarım ürünlerinden infak etmeleri emredilmektedir. Yine bu ayette infak edilecek malın kötü olanını, kendi beğenmediği malların infak olarak vermekten kaçınmaları vurgulanmaktadır.

Bu surede ilk defa zekât (زكاة) ıstılahı kullanılarak 110. ayette müminlere zekât veriniz emri gelmektedir. Yine 263, 264, 271 ve 276. ayetlerde mali mükellefiyetlere sadaka ıstılahıyla işaret edilmektedir ki bu kavram zekâtın eş anlamlısı olarak sık sık kullanılmaktadır. Medine döneminde mali mükellefiyetle ilgili kullanılan kavramlardan diğerleri ise *birr* (بر), (Kur'an-ı Kerim, el-Bakara 2/177, el-Âli İmran 3/92; en-Nisa 4/77, 162) *ihsan* (إحسان), (el-Bakara 2/83) *karzen hasenen* (قرءٌ حسنا) (el-Bakara 2/245; el-Maide 5/12; el-Hadid 57/ 11, 18; et-Tağâbün 64/17) kavramlarıdır.

Medine döneminin sonlarına doğru nazil olan Tevbe suresinde ise mali mükellefiyetler geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu surede biri devlet gelirlerinden diğeri devlet giderlerinden bahseden iki ayet bulunmasının yanı sıra zekâtla ilgili bazı hususiyetler de açıklığa kavuşturulmaktadır. 5. ve 18. ayetlerde zekâtın önemi, onun inananlarla inanmayanları birbirinden ayırıcı özellik olduğu vurgulanırken, 34. ve 35. ayetlerde altın ve gümüşün zekâtlarını vermeyenlerin cehennemle cezalandırılacağı yer almaktadır. 81. ayette ise hem erkeklerin hem de kadınların zekât vermekle mükellef oldukları belirtilmektedir. Konumuzla alakalı en önem arz eden ayetler ise biraz önce de değindiğimiz gibi Hz. Peygamber'e ve onun şahsında devlet başkanına tebaadan zekât toplama yetkisinin verildiği 103. ve devlet harcama kalemlerinin yer aldığı 60. ayetlerdir. 103. ayette Hz. Peygamber'e müslümanların mallarından sadaka (zekât) alması ve onlara dua etmesi emredilmektedir. Bu aynı zamanda Hz. Peygamber şahsında ondan sonraki dönemlerde devlet başkanına verilen bir yetkidir. Harcama kalemleri ise bakara suresinde de yer almış, (Kur'an-ı Kerim, el-Bakara 2/17, 215, 271) Tevbe suresi 60. ayette ise gelirlerin harcama yerleri kesin hüküm olarak vaz edilmiştir (İbn Kesir, 1431: Tefsir, c. 4, s. 303; Akyüz, 2007: c. 4, s. 308-309).

Hz. Peygamber daha Medine'ye varmadan konakladığı ilk yer olan Kuba'da insanlara hitap ederken insanların güçleri nispetinde mali alanda yardımlaşmalarını tavsiye etmiştir (İbn Hişam, 1914: c. 2, s. 11). Hicri ikinci yılın başlarında farz olan zekât,⁴ (Taberî, 1966: c. 3, s. 123-124; İbn Kesir, 2007: c. 2, s. 379; İbnü'l Es'ir, 1867: c. 2, s. 199; Mesûdî, 1968: 253; Bedayene, 1987: 52-53) toplumda var olan ekonomik sıkıntıya çözüm üretmenin yanı sıra zengin Medineli Müslümanları ve ticaret ve ganimetlerle

⁴ Bazı rivayetlerde hicretin 9. yılında farz kılındığı bildirilmektedir.

yavaş yavaş zenginleşen muhacirleri mali yükümlülükler altına almıştır. Zekât zorunlu ve sosyal yönü olan mali bir ibadet olmakla birlikte, devlet için, yoksul tebaanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılama açısından önemli bir gelirdir.

Zekât, toplanma zamanı, şekli, devlet eliyle toplanması, ölçüsü ve harcama yerlerinin belirlenmiş olması yönleriyle İslam devleti için ödenmesi gereken zorunlu bir vergidir. Hz. Peygamber'in idaresini kabule yönelik irade beyan etmeye gelenlerden, diğer ibadetlerin yanı sıra zekât görevini de yerine getireceğine dair söz alınmaktaydı. Mesela Cerir b. Abdullah: "Ben Nebi'ye namaz kılma, zekât verme ve tüm Müslümanlarla barış içinde olma hususunda biat ettim" demiştir (İbn Hanbel, 1993: c. 4, s. 357-358; İbn Sa'd, 1968: c. 1, s. 347; Kutub, İ. M. 1988: 53). Aslında bu, siyaseten devlet başkanının kabulünü ve devlete karşı yükümlülüklerini yerine getireceğine dair beyandır. Zira cahiliye döneminde benzer uygulama kabileler arası mücadele neticesinde görülmektedir. Savaşan iki kabileden üstün gelen, mağlup ettiği kabileye, mali yükümlülükler getirip onu vergiye bağlıyordu. "İtave" (اطاوة) denen bu uygulama kabileler arası güçler dengesini oluşturmakta olup boyun eğdirme ve küçümsemenin sembolüydü. Mağlup kabile ne zaman ki rakibine karşı koyacak güce ulaşırsa, bunun işareti olarak ilk etapta bu vergiyi keserdi (Cabirî, 1994: 331-332). Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber'in vefatını müteakip bir çok kabile, daha önce bağlılığın simgesi olan zekâtı Hz. Ebu Bekir'e vermeyi reddetmiştir. Zekâtın ne demek olduğunu bilen Hz. Ebu Bekir ise "yemin olsun ki Rasûlullah'a verdikleri bir deve yularını bile bana vermezlerse onlara savaş açacağım" (İbn Kuteybe, 2917: c. 1, s. 17; Taberi, 1966: c. 2 s. 255) demiş ve bunu yapmıştır. İki yıllık hilafeti boyunca bu asi kabilelere tekrar boyun eğdirmiş ve zekâtı tahsil etmiştir. Şayet böyle sert tedbir alınmamış olsaydı muhtemel ki tarihinde ilk kez, tek siyasi otoriteye boyun eğmiş olan Arabistan Yarımadası, tekrar eski günlerine dönecek ortada devlet diye bir şey kalmayacaktı.

Kur'an, zekâtı emretmiş fakat zekâta tabi olacak mallar kategorisinden ve ölçülerinden tafsilatlı bir şekilde bahsetmemiştir. Tevbe Suresi 34. ayette ticari mallardan, Bakara suresi 267. ayette ise yer altı ve yer üstü toprak mahsullerinden, Enam suresi 141. ayette ise umumi olarak ziraat mahsullerinden vergi alınmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ancak hangi mallardan ne oranda, ne zaman tahsil edileceği ve zekâta tabi olma şartları hakkında bilgi verilmemektedir. Bu hususlar ise Hz. Peygamber'in Medine devletini teşekkül ettirdikten sonra gerek peygamber olarak ve gerekse devlet başkanı olarak çeşitli bölgelere gönderdiği resmi yazılarda hangi mallardan ne oranda zekât alınacağını belirlemiştir (Tuğ, 1961: 54). Diğer yandan Tevbe suresi 60 ile 103. ayetleri zekâtın cebren de toplanabileceğine işaret etmektedir. 60. ayette "Allah'tan bir farz olarak" buyurulması ve 103. ayette "خذ من أموالهم" "onların mallarından al" şeklinde emir sigasıyla Hz. Peygamber'e "al" denilmesi vermeyenlerden zorla alınabileceği şeklinde anlaşılmaktadır (İbn Kesir, 1431: c. 4, s. 343; Akyüz, 2007: c. 2, s. 319). Rasûlullah'ın zekâtla alakalı olarak Kur'an'da olmayan diğer bir uygulaması da uzak bölgelere zekâtı tahsil için memurlar görevlendirmesidir. Allah'ın elçisi zekât memurlarını gönderirken mükellefleri kendilerinin arayıp bulmalarını ve onların yanına giderek bizzat vergileri kendilerinin almalarını emretmiş, mükelleflerin malları onların yanına getirmek zorunda olmadıklarını hatırlatmıştır (Buhari, "Zekât", 54). Zekâtlık malların orta hallisinden alınan vergiler (Buhari, "Zekât", 41) eğer o bölgede ihtiyaç sahibi olanlar mevcut ise öncelikli olarak bölge halkına dağıtılmıştır. Rasûlullah'ın bu hususta yaptığı diğer bazı uygulamalar ise şunlardır: Bir malın zekâta tabi olması için üzerinden bir yılın geçmesi gerektiğini bildirmiştir (İbn Ebî Şeybe, 2011: c. 4, s. 522-524). Bu süre mal sahibinin sermayesini çalıştırıp kazanmasına zaman tanıyarak mal artırımına yöneliktir, bununla birlikte İbn Abbas, mal sahibinin zekâta tabi olan mala sahip olduğunda hemen zekâtını vermesi gerektiğini söylemiştir (İbn Ebî Şeybe, 2011: c. 4, s. 524). Hz. Peygamber, zekâta konu olan tüm mallardan ölçek sınırlarını (teneke veya kutu türü), nisab miktarını ve zekât toplama zamanını belirlemiştir (Kutub, İ. M. 1988: 50).

Burada bir hususa değinilmek gerekmektedir. Peygamberimizin zekâta dair belirlediği usuller acaba namazın rekatları gibi değişmez midir yoksa devlet başkanlarının bu hususta tasarrufu bulunmakta mıdır? Bu hususta ehli sünnet alimlerinin çoğu bu ölçülerin değişmezliği hakkında görüş beyan etmişlerdir (Kenanoğlu, 2013: c. 43, s. 53). Hz. Peygamberin özellikle ganimetlerin paylaşımı ve öşür vergisinin ölçüsünü belirlerken İslam gelmeden önceki dönemde toplumda cari olan oranlara benzer ölçüleri benimseyip uygulamada bırakması bunun devlet başkanının tasarrufunda olduğuna işaret etmektedir. Kesin olmamakla birlikte kanaatimizce din, bu oranları günün şartlarına göre zekât

miktarının belirlenip düzene konularak, toplumun ihtiyaçlarını gidermesi için devlet başkanına (yönetimine) bırakmıştır.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in eliyle oluşturulan bu yeni düzende, toplumsal ve dini hayatın bir çok alanında olduğu gibi iktisadi alandaki uygulamalar da ya kökten değiştirilerek yeni prensipler belirlenmiştir. Riba tamamen yasaklanmış, cahiliye döneminde hayvanlara kutsallık atfedilen baire, saibe gibi bazı uygulamalar tamamen kaldırılmıştır. Veya uygulamada olanlar revize edilerek haksız kazanca ve sömürüye sebep olan yönler kaldırılarak devamı sağlanmıştır. Vergi toplama alanları, nisap miktarı ve vergi ölçüleri gibi hususlarda bazı yeniliklerin yanı sıra İslam öncesi dönemde cari bazı uygulamaların benzerlerinin devam ettirildiğini görmekteyiz.

KAYNAKÇA

1. Abdulaziz, S. (1986). *Târihu 'd-Devleti 'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye.
2. Azrâkî, V. (579). *Ahbâru Mekke*. Beyrut: Dâru'l-Endülüs.
3. Baysa, H. (2015). *Kureyş Kervanları*. İstanbul: İz Yayınları.
4. Bedâyene, M. D. (1987). *Hadârâtî 'l-Arabiyye*. Amman: Daru'l-Furkan.
5. Bedâyene, M. D. (t. y.). *Hayâtu 'l-İktisâdiyye fî Usûri 'l-İslamiyye*. Amman: Dâru Târik- Dâru Kindî.
6. Buhari, A. M. (1926). *Câmiu 's-Sahîh*. (I-IX), Kahire: Matbuatu Mustafa.
7. Cabiri, M. A. (1997). *İslâm 'da Siyasal Akıl*. Çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
8. Cevad, Ali. (1993). *Mufasssal fî Tarihi 'l-Arab Kable 'l-İslam*. Bağdat: Avendi Daniş.
9. Ebu Ubeyd, (1989). *Emval*. Beyrut: Dâru 'ş-Şûrûk.
10. Elmalı, M. H. (2016). *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
11. Erkal, M. (2007). Asr-ı Saadette Vergi. *Asr-ı Saadette İslam: İçinde* 290-320. İstanbul: Ensar Neşriyat.
12. Hamidullah, M. (2013). *İslam Peygamberi*. Çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları.
13. Hamidullah, M. (1995). *Bütün Yönleriyle Asr-Saadette İslâm*, Çev. İ. Süreyya Sırma, İstanbul: Beyan Yayınları.
14. Hemşerî, M. (1985). *Nizamu 'l-İktisadi Fî 'l-İslâm min Ahdi Bi'seti 'r-Resûl ilâ Nihâyeti Asri Benî Ümeyye*. Riyad: Dâru'l- Ulûm.
15. İbn Ebî Şeybe, Y. Y. (2011). *Musannef*. I-XV, Çev. Fikret Güneş-Yaşar Güngör. İstanbul: Ocak Yayınları.
16. İbn Habib, C. M. (1361). *Kitâbu 'l-Muhabber*. Beyrut: Dâru'l-Ufuki'l-Cedîde.
17. İbn Hacer, Ş. A (1995). *İsâbe fî Temyizi 's-Sahâbe*. I-IX, Beyrut: Dâru'l-Mârifet.
18. İbn Hanbel, A. (1993). *Müsned*. Lübnan: el-Mektebetü'l-İslamiyye.
19. İbn Hişam, M. A. (1914). *Sîre*. Mısır: Matbaautu'l-İcmaliyye.
20. İbn Kuteybe, M. A. (2017). *İmame ve 's- Siyase*. Çev. Kadir Erbil. İstanbul: Maruf Yayınları.
21. İbn Manzûr, M. M. (1922). *Lisânu 'l-Arab*. I-XV, Beyrut: Dâru Sadr.
22. İbn Sad, A. M. (1968). *Tabakâtu 'l-Kübra*. I-IX, Beyrut: Dâru Sadr.
23. İbn Kesir, U İ. (2007). *Sîretü 'n-Nebeviyye*. I-IV. Dimaşk: Daru İbn Kesir.
24. İbn Kesir, U. İ. (1431). *Tefsîru 'l-Kur'ân 'il-Azîm*. Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî.
25. İbnü'l Es'ir, İ. H. (1867). *Kâmil fi 't-Târîh*. I-XIII. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
26. İbrahim, H. İ. (2002). *Esvâku 'l-Arabi 't-Ticariyye*. Amman: Daru'l-Fikr.
27. Kenanoğlu, M. M. (2013). *Diyanet İslam Ansiklopedisi: İçinde*, 1. Baskı. c. 43. s.52-58. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
28. Kutub, İ. M. (1988). *Siyâsetü 'l-Mâliyye li 'r-Resûl*. Kahire: Matbuatu'l-Hey'eti'l-Mısriyyeti'l-Âmme.
29. Kutup, S. (t. y.). *Fî Zilâli 'l-Kur'an*. İstanbul: Hikmet Yayınları.
30. Küçükbaşçı, M. S. (2008). *Diyanet İslam Ansiklopedisi: İçinde*, c. 35. S. 57-57. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
31. Maverdi, H. M. (1966). *Ahkâmu 's-Sultâniyye ve 'l-Velâyetü 'd-Dîniyye*. Kahire: Matbuâtu Mustafa.
32. Mesûdî, H. A. (1968). *Tenbîh ve 'l-İsrâf*. Beyrut: Dâru't-Terâs,
33. Serahsi, Ş. M. (t. y.) *Mebûd*. Beyrut: Bâbu 'ş Şüf'a.
34. Sever, E. (2014). *İslamın Kaynakları*. İstanbul: Berfin Yayınları.
35. Taberî, M. C. (1966). *Târihu 'r-Rusul ve 'l-Mülûk*. I-X. Kahire: Dâru'l-Meârif.
36. Tabaeri, M. C. (1994). *Câmiu 'l-Beyân an Te 'v'ilu 'l-Kur'ân*. I-VII. Beyrut: Müessetü'r-RiSâle.

37. Tuğ, S. (1961). İslam'da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı. *Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları Dergisi*, 0 (7): 1-17.
38. Yeniçeri, C. (1996). İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi, İstanbul: Marmara Üniv. İlh. Fak. Yayınları.
39. Yıldırım, M. E. (2015). Tüccar Sahabiler, İstanbul: Siyer Yayınları.

